

جهاد کبیر؛ نفی سلطه فرهنگی و سیاسی دشمن

با نگاهی به قیام امام حسین علیه السلام و جنگ تحمیلی رمضان

حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی اصغر نصرتی*

فاطمه ترابی**

اشاره

جهاد کبیر مفهومی عمیق در منظومه فکری و فرهنگی اسلام است که تنها به معنای کنش نظامی یا مواجهه مستقیم با دشمن نیست، بلکه گستره‌ای از مقاومت، پایداری، و شکل‌دهی به «سرمايه اجتماعی» در شرایط تهدید را نیز دربر می‌گیرد. مردم ایران در جنگ تحمیلی به‌ویژه هنگام بازتولید تهدیدهای خارجی، همواره نشان داده‌اند که می‌توانند پیوندی عمیق میان ایمان، کنش اجتماعی و همگرایی جمعی برقرار کنند؛ پیوندی که در قالب رفتارهای خودجوش و سازمان‌یافته اجتماعی به میدان مقاومت معنا می‌بخشد. نوشتار حاضر می‌کوشد نمودهای جهاد کبیر در قیام امام حسین علیه السلام و مقاومت اجتماعی مردم در جنگ تحمیلی رمضان ۱۴۰۴ را تحلیل کند. تهاجم نامشروع آمریکا و رژیم صهیونیستی به ایران در ۹ اسفند ۱۴۰۴، نه تنها واکنش رسمی و عملیاتی کشور را در پی داشت، بلکه بستر ظهور واکنش‌های جمعی و خودجوش مردم را نیز فراهم آورد. در چنین شرایطی، تجمعات شبانه، انسجام محلی و هم‌افزایی کنش‌های فردی و خانوادگی، مصداقی از «جهاد کبیر در عرصه مقاومت اجتماعی» تلقی می‌شود؛ مفهومی که می‌توان آن را به‌مثابه سازوکاری برای حفظ همبستگی ملی و مقابله با جنگ شناختی دشمن تبیین کرد.

۱. مفهوم‌شناسی جهاد کبیر

«جهاد» در لغت از ماده «جهد» یا «جهد» به معنای رنج و مشقت، به‌نهایت رسیدن چیزی،

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی .aanosrati2211@gmail.com

** سطح سه حوزه علمیه قم و دانشیار معلم آموزش و پرورش .ftorabi211@gmail.com

تلاش، طاقت و توان و نیز مبالغه در انجام یک کار است.^۱ جهاد در اصطلاح متون اسلامی غالباً ناظر به جنگ با دشمن کافر است؛^۲ به تعبیر دقیق‌تر، پیکار در راه خدا با جان، مال و دیگر امکانات با هدف اعتلا و گسترش اسلام یا دفاع از آن.^۳ دامنه جهاد در بیان قرآن کریم و روایات گسترده‌تر است و با توجه به نوع دشمن و شیوه دشمنی او، به اقسامی همچون جهاد اصغر (پیکار با جان و مال در برابر تجاوز آشکار دشمن)، جهاد اکبر (مبارزه با نفس) و جهاد کبیر (تبعیت نکردن و ایستادگی در برابر دشمن) تقسیم می‌شود.

اصطلاح «جهاد کبیر» تنها یک بار در قرآن کریم و در آیه ۵۲ سوره «فرقان» به کار رفته است. نزول این آیه در مکه بوده است و در فضایی نازل شد که مسلمانان تحت فشار مشرکان قرار داشتند. خداوند در این آیه با فرمان «فَلَا تُطِيعُ الْكٰفِرِيْنَ وَجٰهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيْرًا»،^۴ پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را از اطاعت کافران نهی می‌کند و به جهاد کبیر فرمان می‌دهد. بر اساس این آیه، جهاد کبیر به معنای تسلیم‌نشدن در برابر کافران و اطاعت نکردن از آنان است. لازمه تحقق این فرمان الهی این است که مؤمنان با به‌کارگیری نهایت تلاش خود، جامعه اسلامی را در برابر نفوذ دشمن مصون کنند و اصل تبعیت نکردن از کافران و مشرکان را در همه عرصه‌ها تحقق بخشند. این صیانت، ماهیتی همه‌جانبه دارد و ابعاد فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را دربر می‌گیرد. برای تبیین دقیق‌تر مفهوم «جهاد کبیر»، به بررسی تفسیری این مفهوم در منظومه آیات ۵۰ تا ۵۲ سوره «فرقان» می‌پردازیم و دیدگاه چند تن از مفسران قرآن کریم را به اختصار مرور خواهیم کرد. این آیات عبارت‌اند از: «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا هٗٓ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوْا فَآبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوْرًا * وَ لَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِيْ كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيْرًا * فَلَا تُطِيعُ الْكٰفِرِيْنَ وَجٰهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيْرًا»^۵ ما این آیات را به شکل‌های گوناگون برای آنان بیان کردیم تا متذکر شوند؛ ولی بیشتر مردم از هر کاری جز انکار و کفر ابا دارند. و اگر می‌خواستیم، در هر شهر و دیاری بیم‌دهنده‌ای برمی‌انگیزیم [ولی این کار لزومی نداشت]. بنابراین از کافران اطاعت مکن و به وسیله آن [=قرآن] با آنان جهاد بزرگی بنما!.

۱. محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۱۳۳.

۲. محمد رواس قلعبی و حامد صادق قنیبی، معجم لغة الفقهاء، ص ۱۶۸.

۳. محمد حسن نجفی، جواهرالکلام، ج ۲۱، ص ۳.

۴. فرقان: ۵۲.

۵. فرقان: ۵۰-۵۲.

علامه طباطبایی^۱ در تفسیر آیه «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» می‌فرماید: این آیه در ارتباط با آیات پیشین معنا می‌یابد و ضمیر «به» - به شهادت سیاق آیات - به «القرآن» بازمی‌گردد؛ از این رو مقصود از جهاد در این آیه که به معنای به‌کارگیری نهایت تلاش و مقاومت در برابر دشمنان است، جهاد به وسیله قرآن خواهد بود؛ یعنی تلاوت قرآن، بیان حقایق آن و اقامه حجت به وسیله آن. مضمون آیه این است که رسالت الهی همانند بارانی پاک و حیات‌بخش است که رحمت خداوند بر همه انسان‌ها به واسطه آن جاری می‌شود؛ چنان‌که زمین مرده را زنده می‌کند و همه موجودات اعم از حیوان و انسان از آن بهره‌مند می‌شوند. به همین قیاس، خداوند پیامبرش را برای همه اهل زمین مبعوث کرده است تا حقیقتی برتر از باد و باران را به آنان برساند و خیر و برکت آن بر همه بشر جاری شود؛ اما اطاعت از کافران این قانون شمول رحمت الهی را بی‌اثر و ناکارآمد می‌کند؛ از این رو پیامبر مأمور می‌شود تا با نهایت سعی، تلاش و توان، رسالت الهی را تبلیغ کند و بر کافران با قرآن اتمام حجت نماید؛ همان چیزی که «جهاد کبیر» نامیده می‌شود.^۱

صاحب مجمع البیان در تبیین مراد از آیه «وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا»^۲ می‌نویسد:

اگر ما می‌خواستیم، برای هر قریه‌ای بیم‌دهنده‌ای برمی‌انگیختیم؛ یعنی می‌توانستیم امر انداز را میان شهرها و سرزمین‌ها تقسیم کنیم، اما به سبب جلالت و منزلت تو، آنچه را به صلاح نزدیک‌تر بود برگزیدیم و تو را برای همه سرزمین‌ها و مردمانشان مبعوث کردیم. سپس در ادامه آیه «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» آمده است: پس از کفار - که از تو تسلیم و تبعیت می‌خواهند - اطاعت مکن و با منطق و محتوای قرآن، در راه خدا با آنان جهاد و تلاش شدید و همه‌جانبه داشته باش. طبری این نوع جهاد را از عظیم‌ترین و باجلالت‌ترین اقسام جهاد می‌داند و آن را جهاد زبانی و استدلالی در برابر شبهاتی معرفی می‌کند که دشمنان دین پخش می‌کنند.^۳

علامه شبّر نیز در تفسیر این آیه می‌نویسد:

مراد از «وَجَاهِدْهُمْ بِهِ»، جهاد با کافران به وسیله قرآن از طریق ترک اطاعت و پیروی

۱. سیدمحمدحسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۲۲۸.

۲. فرقان: ۵۱.

۳. فضل بن الحسن الطبرسی، مجمع البیان، ج ۷ و ۸، ص ۲۷۳.

از آنان است. وی معتقد است جهاد کبیر به این دلیل «کبیر» نامیده شده است که یا اقامه دلیل و برهان در برابر مخالفان، مستلزم مشقت فراوان است؛ یا به این سبب که تبیین و تبلیغ حق در سراسر سرزمین‌ها و برای همه مردم کاری عظیم و طاقت‌فرساست.^۱

شهید بزرگوار حضرت آیت‌الله امام خامنه‌ای عنه‌السلام نیز در تبیین این آیه می‌فرماید:

این آیه در مکه نازل شده است و در آن زمان جنگ نظامی مطرح نبود و پیامبر و مسلمانان مأمور به نبرد مسلحانه نبودند. کاری که آنان باید انجام می‌دادند، ایستادگی، مقاومت و عدم تبعیت بود. ایشان می‌فرمایند: «فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا»، یعنی از کفار اطاعت نکن. اطاعت نکردن از کفار همان چیزی است که خداوند از آن به جهاد کبیر تعبیر کرده است؛ یعنی با ارجاع ضمیر "به" به عدم تبعیت، از دشمن، از کافر و از خصمی که در میدان مبارزه در برابر تو قرار گرفته، تبعیت نکن.^۲

البته حاصل هر دو تفسیری که مفسران از «جهاد کبیر» ارائه داده‌اند؛ یعنی چه آنکه ضمیر به قرآن بازگردد یا به عدم اطاعت، درنهایت به یک مضمون مشترک منتهی می‌شود؛ زیرا اگر قرآن مرجع ضمیر باشد، جهاد کبیر به معنای مقابله با کفر بر اساس آموزه‌های قرآنی در عرصه‌های گوناگون از جمله فرهنگی، سیاسی، علمی، اقتصادی و اجتماعی خواهد بود. چنین برداشتی زمینه تبیین حقایق، تقویت بنیه فکری و ایمانی مؤمنان و پایداری آنان در برابر کافران را فراهم می‌آورد.

اما اگر عدم اطاعت مرجع ضمیر باشد، جهاد کبیر به مفهوم مقابله با کافران از طریق سرباززدن از اطاعت و تبعیت آنان خواهد بود؛ چراکه کافران برای تسلط بر مؤمنان می‌کوشند آنان را در عرصه‌های مختلف زندگی به پیروی از خود، برنامه‌های خویش و سبک زندگی موردنظرشان وادار کنند.

۲. عرصه‌های جهاد کبیر

تهاجم کافران و مشرکان برای سلطه بر مؤمنان و وادارکردن آنها به اطاعت، هدفی گسترده را دنبال می‌کند؛ نابودی جریان بندگی خداوند و برچیدن اساس دعوت پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم. دشمن در این راستا، عرصه‌های گوناگونی را هدف قرار داده است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱. سیدعبدالله شبر، تفسیر القرآن الکریم، ص ۳۵۱.

۲. بیانات، ۱۳۹۵/۳/۶.

الف) عرصه فرهنگی

دشمن در این بُعد با تضعیف باورهای اعتقادی جامعه ایمانی و واردکردن اندیشه‌های آلوده و مادی‌گرایانه خود در اذهان عمومی، سعی در سست‌کردن پایه‌های ایمان دارد.

ب) عرصه اقتصادی

از طریق فشارهای اقتصادی و تحریم‌ها، دشمن به دنبال دستیابی به اهداف خود برای ایجاد جریان تبعیت در میان مسلمانان است.

ج) عرصه سیاسی

سلطه کفران و مشرکین و ایجاد جریان تبعیت در عرصه سیاسی نیز با شیوه‌های مختلفی دنبال می‌شود. این شیوه‌ها شامل نفوذ در مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، دعوت به سازش و ایدئولوژی‌زدایی است.^۱

متناسب با این عرصه‌های تهاجم و تلاش دشمن برای به تسلیم واداشتن مؤمنان، عرصه‌های جهاد کبیر نیز شکل می‌گیرند. مهم‌ترین این عرصه‌ها را می‌توان فرهنگی، اقتصادی و سیاسی دانست.

۳. پیش‌نیازهای جهاد کبیر

الف) تقوا و خودسازی

خداوند در قرآن کریم به پیامبرش فرمان می‌دهد: «اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ»^۲ تقوا پیشه کن و از کافران اطاعت مکن. در ادامه نیز می‌فرماید: «وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»^۳ آنچه را از سوی پروردگارت به تو وحی می‌شود، پیروی کن و تنها بر خدا توکل داشته باش.»

جهاد کبیر که در جامعه اسلامی موجب تولید اقتدار می‌شود، نیازمند سازه‌های انسانی ریشه‌دار و مستحکم است؛ سازه‌هایی که با ایمان، تقوا، تبعیت از وحی و توکل به خدا و اراده‌ای پولادین همراه باشند.

۱. ر.ک به: بیانات رهبر انقلاب در تاریخ ۱۳۹۴/۰۳/۱۳ - ۱۳۹۴/۰۶/۲۵.

۲. احزاب: ۱.

۳. احزاب: ۲ - ۳.

ب) دشمن‌شناسی

جهاد کبیر به معنای اطاعت نکردن از دشمن است؛ از این‌رو شناخت دشمن و شیوه‌های او در این مسیر اهمیت ویژه‌ای دارد. کافران و مشرکان گاه در پوشش‌های گوناگون و زیرکانه عمل می‌کنند؛ به‌ویژه از طریق نفوذ فرهنگی، سیاسی و اقتصادی می‌کوشند نظام و جامعه را از درون به انقیاد خود درآورند. بنابراین دشمن‌شناسی و شناخت رفتار او نقشی اساسی در تحقق جهاد کبیر دارد. شهید امام خامنه‌ای عنه‌السلام می‌فرمود: «دشمن را باید شناخت و در برابر کارهای او باید حساسیت نشان داد».^۱

ج) حفظ شعارهای انقلاب

امام شهید حضرت آیت‌الله خامنه‌ای عنه‌السلام در این‌باره فرمود: «شعارها هدف‌ها را نشان می‌دهند؛ شعارها راه را به ما نشان می‌دهند؛ شعارها مانند علامت‌هایی هستند که در راه گذاشته می‌شوند تا انسان راه را اشتباه نکند».^۲ شعارهای الهی و انقلابی، هویت‌ساز و جهت‌دهنده‌اند و نقش مهمی در حفظ مسیر حق دارند؛ چنان‌که برخی یاران پیامبر اسلام مانند یاسر و سمیه با شعار «لا إلهَ إلاَّ الله» در برابر شکنجه‌های کافران قریش ایستادگی کردند و بدون عقب‌نشینی از ایمان خود، در مسیر نه‌گفتن به اطاعت از کفار به شهادت رسیدند. این نمونه، نشان‌دهنده نقش شعارهای توحیدی در پایداری و مقاومت است.

د) تبیین و روشنگری

جهاد تبیین را می‌توان یکی از ابزارها و پیش‌نیازهای جهاد کبیر دانست؛ زیرا جهاد کبیر، جنگ سخت نیست، بلکه در قلمرو جنگ نرم قرار می‌گیرد و پیوندی عمیق با معرفت، شناخت دشمن، خواسته‌های او و همچنین شناخت جبهه الهی و اهداف و راهبردهای آن دارد؛ از این‌رو هر اندازه درک و معرفت انسان به حقایق الهی عمیق‌تر باشد، پایداری و مقاومت او در برابر حمله‌های دشمن نیز بیشتر خواهد بود. از سوی دیگر، تبیین و روشنگری درباره حقایق الهی، اهداف جبهه حق و ترفندهای دشمن، به تعبیر امام شهید انقلاب، «پادزهر نفوذ و تغییر باورهای مردم و جوانان است».^۳

۱. بیانات، ۱۳۹۵/۳/۱۴.

۲. بیانات، ۱۳۹۵/۳/۳.

۳. بیانات، ۱۳۹۵/۲/۱.

۴. جهاد کبیر در قیام امام حسین علیه السلام

مجموعه‌ای از اقدامات، سخنان و مواضع امام حسین علیه السلام تصویری روشن از جهاد کبیر آن حضرت در برابر حاکمیت ظالمانه و کفرپیشه یزید ارائه می‌دهد که به شواهدی از آن اشاره می‌شود.

الف) امتناع از بیعت با حکومت باطل

امام حسین علیه السلام در پاسخ به مروان بن حکم که از او برای یزید بیعت می‌خواست، فرمود: «مِثْلِي لَا يُبَاعُ مِثْلَهُ»؛^۱ این جمله، بیان‌کننده امتناع امام از بیعت و نپذیرفتن ولایت باطل است. بیعت در اصل تعهدی بر تبعیت، عدم مخالفت و پذیرش سلطه و حکومت کسی است که با او بیعت می‌شود. امام حسین علیه السلام از بیعت سرباززد و برای ادامه مسیر عدم اطاعت و عدم تبعیت، راهی مکه - خانه امن الهی - شد تا در جوار کعبه، هم وظیفه تبیین و روشنگری خویش علیه دستگاه جور اموی را انجام دهد و هم این موضع‌گیری را استمرار بخشد.

ب) اصلاح امور امت و امر به معروف و نهی از منکر

آن حضرت در وصیت‌نامه خود به برادرش محمد بن حنفیه فرمود: «إِنَّمَا خَرَجْتُ لِطَلَبِ الْإِصْلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدِّي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛^۲ همانا من برای اصلاح در امت جدم محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قیام کردم». همچنین می‌فرماید: «أُرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ» که نشان‌دهنده اجرا و اقامه فریضه الهی امر به معروف و نهی از منکر است.

ج) اظهار عزت و نفی ذلت‌پذیری

امام حسین علیه السلام روز عاشورا در خطبه‌ای خطاب به لشکریان ابن سعد و در پاسخ به پیام ابن زیاد که او را میان تسلیم‌شدن یا جنگیدن مخیر کرده بود، فرمود: «هَيْهَاتَ مِنَّا الدَّلَّةُ».^۳ مراد از ذلت در این سخن، تسلیم و تبعیت است؛ امام علیه السلام پذیرش چنین ذلتی را مردود می‌داند و مرگ با عزت را بر زندگی همراه با خواری ترجیح می‌دهد.

۱. احمد خوارزمی، مقتل الحسین، ج ۱، ص ۲۶۷.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۴، ص ۳۲۸.

۳. علی بن حسین مسعودی، اثبات الوصیة للإمام علی بن ابی طالب، ص ۱۶۶.

۵. نمودهای جهاد کبیر در مقاومت اجتماعی مردم در جنگ تحمیلی (رمضان)

جنگ ناعادلانه و تهاجم نامشروعی که از سوی ایالات متحده و رژیم جعلی صهیونیستی در نهم اسفند ۱۴۰۴ (رمضان ۱۴۰۷ ق) به مناطقی از ایران از جمله حریم بیت مقام معظم رهبری آغاز شد، با واکنش‌های گسترده و دفاع عزتمندانه نیروهای ایرانی اسلامی همراه گردید. در این چارچوب، عملیات‌های نظامی و پشتیبان نیز با اتکا به توان داخلی و با بهره‌گیری از پهپادها و موشک‌ها علیه اهداف دشمن عملیاتی شد؛ همچنین تنگه هرمز به عنوان یکی از گلوگاه‌های مهم اقتصادی جهان، تحت کنترل و مهار امنیتی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت.

مردم ایران که از تاریخ و تجربه‌های تلخ و شیرین گذشته درس می‌گیرند، با عبرت‌آموزی از حوادث ۱۸ و ۱۹ دی ماه ۱۴۰۴ که نشانه‌هایی از فتنه و هدایت بیگانه در آن دیده شد، پس از حمله دشمن در نهم اسفند، خودجوش به میدان آمدند و با شکل دادن تجمعات شبانه و منسجم، حضوری یکپارچه و قدرتمند در عرصه عمومی ایجاد کردند.

این رخداد را که نیازمند بررسی مستقل و عمیق پژوهشی در دانشگاه‌ها و مراکز استراتژیک است، می‌توان از مصادیق جهاد کبیر در عرصه مقاومت اجتماعی دانست؛ مقاومتی که در بسیاری از جنبه‌ها هم‌پای جهاد دفاعی رزمندگان در میدان‌های نظامی جلوه‌گر شد. از مهم‌ترین نمودهای جهاد کبیر در مقاومت اجتماعی مردم در میادین شهرها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) اعلام اطاعت نکردن از دشمن

دشمن آمریکایی و رژیم صهیونیستی و همچنین متحدان منطقه‌ای آنان می‌کوشند مردم در برابر دفاع مقدس و مقابله با تهاجم «شیطان اکبر» بی تفاوت شوند و حتی در پی ایجاد شکاف و تعارض میان مردم و حاکمیت هستند؛ در حالی که مردم انقلابی با حضور بی‌وقفه و پرشور خود، پیوند خود را با رزمندگان و حاکمیت انقلابی اعلام کردند و در عمل نیز دست رد بر سینه دشمنان زدند.

مردم همچنان که در گذشته نیز بر همین اصل ایستاده‌اند، با یادآوری نفرت و انزجار تاریخی خویش از سران نظام سلطه، در عمل نیز سلطه‌پذیری را کنار گذاشتند. تجربه نشان داد که مردم در مواجهه با رویکردهای استکباری با نفی ولایت کفر و پافشاری بر هویت اسلامی - ایرانی، وحدت و انسجام ملی را تقویت کردند.

ب) نپذیرفتن القائنات دشمن

دشمن با اتکا به امپراتوری رسانه‌ای می‌کوشد افکار عمومی را به گونه‌ای مدیریت کند که روایت‌ها و تحلیل‌هایش بر جامعه غالب شود. این مأموریت در بخش‌های عظیمی از جامعه به دلیل افت اعتماد به رسانه‌های دشمن و افزایش بدگمانی به آنها با ناکامی مواجه شد. روی آوردن مردم به رسانه‌ها و منابع رسمی داخلی و نیز اعتماد نسبی به دستگاه‌های خبری و تحلیلی خودی، نشانه‌هایی از جهاد کبیر را در صحنه تجمعات مردمی آشکار کرد؛ یعنی مردم در برابر جنگ شناختی دشمن منفعل نماندند.

ج) بهره‌گیری از آیین‌ها و سنت‌ها برای انسجام اجتماعی

از نخستین شب‌های شکل‌گیری تجمعات، نوعی «زیست مشترک» میان مردم پدید آمد و در غم و شادی یکدیگر شریک شدند. حضور در ایستگاه‌های صلواتی و موبک‌های خدمت‌رسانی، همکاری در برگزاری مراسم، سفره‌های افطاری جمعی و حتی برگزاری مراسم آغاز ازدواج برخی عروس و دامادها در جمع مردم همدل و انقلابی، نمونه‌هایی از این انسجام بود؛ همچنین کمک به سالخورده‌گان، جانبازان و معلولین، حضور هیئت‌های مذهبی از محلات مختلف شهر و روستا، برگزاری مراسم عزاداری و گاهی نیز برگزاری جلسات و گردهمایی‌هایی مانند بزرگداشت مقام معلم در میادین تجمع شبانه مردم، فضای اجتماعی مقاومتی را تقویت کرد.

د) تربیت جمعی خانواده‌ها در چارچوب ارزش‌های انقلابی

مشارکت گسترده خانواده‌ها با حضور همه اعضای خانواده در اجتماعات پایدار انقلابی، افزون بر ایجاد حضور اجتماعی، نقش تربیتی نیز ایفا کرد؛ یعنی جامعه از طریق عمل جمعی، در چارچوب نظام ارزش‌های اسلامی - ایرانی، آموزش عملی مقاومت را تجربه کرد.

ه) صیانت اجتماعی در برابر جریان‌های معاند و همسو با دشمن

حضور مردم در خیابان موجب افزایش همبستگی اجتماعی و فراهم شدن «آمادگی صحنه» شد؛ به گونه‌ای که امکان هرگونه کنش جریان‌های معاند یا همسو با دشمن - مشابه تجربه ۱۸ و ۱۹ دی‌ماه - کاهش یافت و فرصت‌های آنان محدود گردید.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، بیروت: دارصادر، ۱۳۷۵ ق.

۲. شبر، سيدعبدالله، تفسير القرآن الكريم، قم: دارالهجره، ۱۴۰۸ ق.
۳. الطباطبائي، سيدمحمدحسين، الميزان في تفسير القرآن، بيروت: مؤسسه الاعلمى للمطبوعات، ۱۹۷۳ م.
۴. الطبرسي، فضل بن الحسن، مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۷، ۸، بيروت: دارالمعرفه، [بي تا].
۵. قلعي، محمد رواس و حامد صادق قنبي، معجم لغة الفقهاء، [بي جا]: دارالفنائه الثانية، ۱۹۸۸ م.
۶. مسعودي، علي بن حسين، اثبات الوصية للامام علي بن ابي طالب عليه السلام، قم: مؤسسه انصاريان، ۱۳۷۵ ش.
۷. نجفي، محمدحسن، جواهر الكلام، بيروت: داراحياء التراث العربي، ۱۳۶۲ ق.
<https://farsi.khamenei.ir>